

tain kyse on tietenkin meille säilyneiden lähteiden niukkuudesta, mutta blogista käy selville, että ainakin joitakin lähteitä löytyy.

Mikkola ilmaiseekin pedagogisen ytimekkäästi reformaation ”ensimmäistä naista” käsittelevässä blogissaan sen, mistä on loppujen lopuksi kyse. Hän nimittäin ilmoittaa jäävänsä ”odottamaan, josko Katharina von Bora nostettaisiin ansaitsemalleen jalustalle ja hänestä tehtäisiin Lutherin rinnalle oma playmobil-nukkeversionsa.”

Reformaation rajapinoilla tuo välttämättömän näkökulman suomalaiseseen teologiseen keskusteluun ja vieläpä osuvasti reformaation merkivuonna, jonka viettämisessä valtavirran historiallinen narratiivi näyttäisi nauttivan edelleen erityissuojelua. Ajankohtaisiinkin asioihin otetaan raikkaasti kantaa, esimerkiksi ”kirkollisiin miespaneeleihin”. Siksi onkin syytä varoa, että blogista itsestään ei muodostuisi akateeminen naispaneeli.

Omana toiveenani jatkon kannalta olisi se, että reformaation unohtettu historia kytkettäisiin tämän päivän luterilaisuuteen globaalissa etelässä. Sieltä löytyisi varmasti monia luterilaisuuden unohtettuja ääniä. Itse asiassa meillä luterilaisilla olisi jopa poikkeuksellisen hyvä perusta muistaa marginaalit, sillä olihan Wittenberg jo itsessään syrjäseutua ja Martti Lutherin yliopisto varsin vähäpätöinen.

Ylipäänsä enemmistön ja vähemmistön, vallan ja unohtuksen teemoja tulee pohtia maailmassa, jossa marginaali on uusi normaali: luterilaisuus muiden kristinuskon suuntausten tavoin kokee perin pohjaista transformaatiota, kun lukumääräinen enemmistö kristityistä asuu Latinalaisessa Amerikassa, Afrikassa ja Aasiassa.

Tässä suhteessa blogi jättää kehitysvaraa, sillä Päivi Räisänen-Schröder suostuu blogissaan ”Reformaation globaalia vaikutushistoriaa esillä Berliinissä” fokuoimaan tarkastelunsa vain pohjoismaiseen reformaati-

oon. Hän perustelee tämän oletuksellaan, että ”kotimaista yleisöä kiinnostaa ennen kaikkea ruotsalaisen reformaation ja luterilaisuuden esiin nostaminen näin suuressa kansainvälisessä näyttelyssä”.

Kyse on toki yksittäisestä mutta varsin ongelmallisesta rajauksesta, sillä pyrkiihän *Reformaation rajapinoilla* nimenomaan vaihtoehtoisten näkökulmien esittämiseen. Onneksi Räisänen-Schröder tiedostaa tämän itsekin todetessaan: ”Seuraavalla käynnillä toivon itse voivani irtautua eurosentrisestä näkökulmasta ja tutustua perusteellisesti reformaation vuorovaikutukseen tansanianilaisen ja eteläkorealaisen kulttuurin kanssa sekä tutkiskella lähemmin kallisarvoisen kveekarituksen historiallista kontekstia 1800-luvun Yhdysvalloissa.”

Keskeneräisyyden tuntua sivustolla on myös siinä suhteessa, että reformaation merkivuoden vierähdettyä jo yli puolivälin osio ”Opetus ja materiaalit” ammottaa yhä tyhjyyttään. Toisaalta tällaisen blogin pitäminen itsessään osoittaa kiitettävää aktiivisuutta, joten mahdolliseen keskeneräisyyteen ei ole syytä kiinnittää huomiota. Vaihtoehtona voisi olla koko sivuston puuttuminen – ja sitä kautta tärkeän näkökulman uupuminen reformaation merkivuonna. Sopii toivoa, että blogi ei jää vain vuoden 2017 projektiksi vaan kasvaisi pysyväksi reformaation tutkimuksen resurssiksi ja keskustelun alustaksi.

JYRI KOMULAINEN, DOS.

TIM DOWLEY
Atlas of the European Reformations. Minneapolis: Fortress Press 2015. 160 s.

”Kartta ei vain esitä, se avaa ja muotoilee merkitystä; se muodostaa siltoja paikasta toiseen, erilaisten ideoiden välille, joiden emme aiemmin

tienneet olevan yhteydessä toisiinsa.” *Atlas of the European Reformations* -teoksen kirjoittaja Tim Dowley aloittaa kirjansa tällä yhdysvaltalaisen kirjailija Reif Larsenin ajatuksella. Sitaatti on osuva. Kuvallinen esitys avaa näköaloja usein aivan eri tavoin kuin kirjoitettu teksti. Kartta auttaa parhaimmillaan katsojaansa ymmärtämään asioita ja ilmiöitä syvällisemmin, uudella intensiteetillä. Tarttuessani ensimmäistä kertaa tähän reformaation karttakirjaan olinkin kutkuttavan jännityksen vallassa: miten kiinnostavaa hahmottaa reformaatioiden kulkua visuaalisesti tutkimalla sivukaupalla kartoja! llokseni on sanottava, etten ole koskenut juurikaan pettymyksiä kirjan parissa.

Toissa vuonna ilmestynyt reformaation karttakirja mainostaa olevansa lajinsa ainoa. Hyvällä omalla tunnolla voi ainakin sanoa, että se on yksi harvoista päivitetystä reformaation kartasta tällä laajuudella esittelevistä teoksista. Kirjan hegemonisesta asemasta markkinoilla kertoo myös nopea googlailu: hakusanaparilla ”reformation” ja ”atlas” saan osumiksi Dowleyn kirjan ohella ainoastaan yhdysvaltalaisen *Reformation Atlas Rye IPA* -olutmerkin (kyllä, kokeilkaa pois).

Tekijän mukaan atlas on suunniteltu kuvaamaan reformaatioiden taustaa, alkua sekä leviämistä. Näin teos liittyy nähdäkseni omalta osaltaan käsitykseen pitkästä reformaatiosta, jonka mukaan 1500-luvun reformaatioiden juuret ovat yhtäältä löydettävissä viimeistään 1300-luvulta ja toisaalta reformaatioiden aikakausi jatkuu 1700-luvulle saakka. Teoksen avaa vaatimattomasti neljän aukeaman mittainen aikajana, joka kattaa karkeasti ottaen juuri vuodet 1300–1700. Vaikka viiden vuosisadan mahdollittaminen neljään aukeamaan vaatii epäinhimillisen paljon karsintaa ja tiivistämistä, aikajanassa on onnistuttu tuomaan Euroopan historiallista, kulttuurista ja uskonnollista tilannetta mukavasti esiin. Nähdäkseni aikajanassa tii-

vistyyvät yleisesti ottaen kirjan muut sisällöt.

Pitkän reformaation ajatuksen mukaisesti teos on jaettu neljään osaan osin kronologisin, osin teemaattisin perustein. Kirjan ensimmäinen osa keskittyy aikaan ennen reformaatiota käsitellen muun muassa valdolaaisia, John Wycliffia ja Jan Husia, renessanssia, kirjapainotaitoa ja ensimmäisiä tutkimusmatkoja. Toisessa osassa protestanttista reformaatiota käsitellään niin henkilöiden kuin laajempien ilmiöiden kautta. Toisin sanoen keskiössä on henkilöitä, kuten Luther tai Zwingli, tai toisaalta alueellisia tai ideologisia ”kokonaisuuksia” kuten Skotlannin reformaatio tai radikaalireformaatio. Kokonaisuus on edellisessä lauseessa lainausmerkeissä, koska reformaatiot ja niihin liittyvät ilmiöt olivat luonnollisesti käytännössä kaikkea muuta kuin yhtenäisiä. Kolmas osa kattaa katolisen reformaation puolta avaten muun muassa Ignatius Loyolan henkilöä ja jesuiittojen toimintaa, Ranskan uskonnollisia sotia sekä Alankomaiden moninaista uskonnollis-poliittista tilannetta 1500-luvun puolivälistä lähtien. Teoksen viimeinen osa käsittelee 1600-lukua muun muassa kolmikymmenvuotisen sodan, Englannin sisällissodan ja Pohjois-Amerikan siirtokuntien näkökulmista. Ulkoisesti teos noudattelee kohtuullisen uskollisesti rakennetta, jossa aukeaman oikeanpuoleisella sivulla on itse kartta ja vasemmalla puolella lyhyt kuvaus kartan visualisoimasta historiallisesta tilanteesta.

Itse kartat ovat selkeitä ja hyvin tehtyjä. Värimaailma on raikas ja karttojen selitykset ovat pääosin hyvin ymmärrettäviä. Lyhyt, kuvaileva teksti ja kartta tukevat myös toisiaan useimmiten mainiosti. Joitakin pieniä kysymyksiä kartoista herää. Esimerkiksi Philipp Melancthonin toimintaa ja vaikutushistoriaa käsittelevän kartan yhteys itse henkilöön jää epäselväksi, koska kartasta (s. 65) puuttuu selvästi joitakin selitysosia. Ainakin osa näistä löytyy tosin seu-

raavalla sivulla sijaitsevasta kartasta, eli kyseessä lienee inhimillinen erehdys karttatekstien asettelussa. Sivun 87 kartassa, joka kuvaa Englannissa vuonna 1536 nousseita kapinoita Henrik VIII:n ajamia kirkollisia uudistuksia vastaan (nk. *Pilgrimage of Grace*) on muiden selitysosien lisäksi myös pieni aikajana, joka ilahduttaa lukijaa ja selkeyttää käsiteltävää asiaa. Tällaisia aikajanoja toivoisi löytyvän myös muista kartoista. Mietin tätä esimerkiksi Alankomaiden reformeja käsittelevän kartan osalta (s. 115), joka olisi ollut merkittävästi informatiivisempi aikajanalla varustettuna. Ranskan uskonnollisia sotia kuvaava kartta (s. 113) kertoo hugenottien määristä merkitsemällä kuvaan esimerkiksi kirkkoja ja hugenottien hallitsemia alueita. Hyödyllistä olisi saada samaan karttaan eksplisiittisiä tietoja katolisen kirkon tilanteesta vertailun mahdollistamiseksi. Nyt asia jää kokonaan lukijan päättelytyön varaan. Jesuiittamissionääri Francis Xavierin matkoja kuvaavassa kartassa (s. 107) olisi ollut mahtavaa saada informaatiota miehen reittien ohella myös esimerkiksi merimatkoihin kuluneista ajoista.

Teksti, joka pyrkii kuvaamaan lyhyesti mitä tahansa ilmiötä, on helposti yksioikoinen. Dowleynkin teos sisältää joitakin ylimalkaisia toteamuksia. Saksan reformaatioon syventyneenä kiinnitän luonnollisesti itse huomiota siihen liittyviin asioihin. Esimerkiksi luterilaisuus-termiä käytetään jo 1520-luvusta, mikä on vähintään kyseenalaista, joskin ymmärrettävää populaarissa kontekstissa. Lutherin humanismista saamia vaikutteita vähätellään ja Andreas Karlstadt leimautuu jälleen yksinään Wittenbergin 1520-luvun alun mellakoiden pääpiruksi. Teemaattisen järjestyksen haastavuus tulee paikka paikoin esiin teoksesta: missä järjestyksessä käsitellä ajallisesti ja maantieteellisesti limittäiset asiat? Erytisen hyvin tämä tulee nähdäkseni esiin Brittein saariin liittyvissä kartoituksissa. Niiden keskinäistä järjestystä voisi muokata loo-

gisempaan suuntaan. Lisäksi Irlannin reformaatio, joka otetaan esiin vasta sivulla 122, voitaisiin nähdäkseni perustellusti käsitellä Englannin ja Skotlannin yhteydessä. Ne on esitelty jo nelisenkymmentä sivua aiemmin.

Teoksesta löytyy myös monia hienoja nostoja. Otan seuraavaksi esiin muutaman esimerkin. Melancthonin merkitystä Lutherin rinnalla ja tämän jälkeen korostetaan. Usein unohduksiin jääneet kaksitoista artiklaa eli reformaatioajan ihmisoikeusjulistus, kuten muun muassa dosentti Päivi Räisänen-Schröder on artikloita nimittänyt, mainitaan. Osiossa, joka kuvaa aikakauden asenteita juutalaisiin, Lutherin juutalaisvastaiset kirjoitukset asettuvat kontekstiinsa ja lukija huomaa, että se mitä Lutherissa monesti kauhistellaan, onkin pitkälti aikansa ilmapiirin mukaista.

Sukupuolihistorian näkökulmasta teoksessa on ongelmansa. Tämä tulee esiin yksinkertaisena suhdelukuna: teoksen indeksi sisältää kuusi (6) naista ja sataviisikymmentäviisi (155) miestä. Naissukupuolen räikeän vähäinen edustus kertoo toki käsiteltävän ajanjakson keskeisyydestä eli erityisesti siitä, että keskeiset vaikuttaja-asetat olivat miesten hallussa. Naisten vähäinen esiin nostaminen kertoo kuitenkin myös teoksen tekijän omista arvostuksista. Esimerkiksi Englannin ja Henrik VIII:n tarkastelun yhteydessä mainitaan luostareiden sulkemispaine, minkä jälkeen kerronta kohdistuu munkkeihin. On vaikea uskoa, että Englanti olisi ollut pullollaan munkkeja muttei yhtäkään nunnaa. Käytetyistä käsitteistä korvaan särähtää termi *Pilgrim Fathers*, jolla käsitteenä viitataan Plymouthiin, Massachusettsiin asettuneisiin eurooppalaisiin uudisraivaajiin. Joukossa lienee ollut kuitenkin nimestä huolimatta mukana myös naisia – ja toden totta, heistä yksi, Anne Hutchinson (1591–1643) mainitankin myöhemmin tekstissä. Näillä nostoilla haluan tuoda esiin sen, kuin-

ka perustavanlaatuisella tavalla valitsemamme käsitteet ja puhuvat muokkaavat ja luovat todellisuutta – myös kuvaa, joka muodostuu menneisyydestä. Tapa sulkea pois jokin historiallinen vähemmistö, kuten vaikkapa naissukupuoli, ei ole enää tämän päivän historian tutkimuksen etiikan mukaista.

Kaiken kaikkiaan maantieteellisesti ja ajallisesti laajalle ulotettu reformaatioajan tarkastelu on joka tapauksessa lukijan näkökulmasta kiinnostavaa ja äärimmäisen yleisivistävää. Kriittisistä huomioistani huolimatta olen yleisesti ottaen samoilla linjoilla atlasta arvioineen emeritusprofessori Robert Kolbin kanssa, jonka lausunnon suomen­nan tähän vapaasti: ”Yhtä lailla tutkijat kuin aloittelijatkin saavat selkeämmän käsityksen reformaatioista asettamalla reformaation paikat maantieteellisiin ja kronologisiin kehyksiinsä. Kyseinen teos on arvokas väline opettamiseen ja oppimiseen.”

SINI MIKKOLA, TEOL. MAIST.

NICHOLAS TERPSTRA
Religious Refugees in the Early Modern World: An Alternative History of the Reformation. Cambridge: Cambridge University Press 2015. 348 s.

Världen genomlever som bäst en flyktingkris som enligt många saknar motstycke i modern tid. De senaste siffrorna talar om drygt 65 miljoner människor på flykt. Förklarligt nog framstår då varje strävan att förstå flyktingkapet, dess orsaker och kännetecken, samt hur vi bör bemöta människor på flykt, som ytterst angelägen. Ett välkommet anorlunda bidrag till den betydande akademiska litteraturen på området utgör Terpstras historiska studie av

uppkomsten av religiöst flykting­skap som ett massfenomen under senmedeltiden och närmare bestämt från slutet av 1400-talet. Detta var en tid då europeiska länder började använda exil och landsförvisning för politiska syften i en takt som bara skulle komma att öka under de följande drygt tre århundradena. Fenomenet med exil och påtvungen migration var inte heller begränsat till Europa eller kristendomen.

För att forma en förståelse av det som ägde rum under denna tid tar Terpstra hjälp av ”kroppen” och därtill kopplad begreppslighet som en ”organiserande metafor”. ”Det som fungerade för den fysiska kroppen, fungerade för den sociala kroppen”. Medeltida tanke­gods om renhet, smitta, och rening omtolkades i relation till politiska och ekonomiska realiteter. Städer och länder hade länge velat framhäva sin religiösa karaktär och andliga renhet. I reformationens kölvatten skärptes denna tendens av att understryka enheten mellan politisk makt och ordning och tro. Det ledde till att de personer som inte delade samma tro inte enbart framstod som främmande, utan rent av som ”orena” och ”möjlig­en smittosamma”. Ett samhälle som ville tjäna Gud måste rena sig från dylika element. För de berörda personerna stod valet mellan konvertering eller exil.

Det var naturligtvis inte så att exil, förvisning och andra former av övergrepp på olik­­tänkande hade enbart en orsak. Politiska och ekonomiska orsaker var centrala. Likväl ägde legitimeringen ofta rum i en religiös språkdräkt. Terpstra lyfter här fram de kristnas, judarnas och muslimernas heliga skrifter, samt religionshistorien som centrala legitimerande diskurser. På grund av att de var – och är – ”elastiska” var de även väldigt inflytelserika. De gav lokala händelser en inramning som förlänade dessa skenet av att vara en del av en gudomlig historia och plan med det mänskliga livet och

historien. Inte överraskande auktoriserade detta religiösa institutioner vilka fick en viktig roll i att patrullera de nya gränserna och disciplinera dem som kränkte dessa gränser inifrån eller utifrån.

Begreppslighet med dess tydliga kroppsmetaforik ställdes i religiösa reformrörelserns tjänst och kom, som Terpstra noterar, att ”omska­pa Europa och världen under hela den tidigmoderna perioden”. En av Terpstras tankar är att eftersom rening var en så central aspekt av religiös reform, så står en av Reformationens startpunkter de facto att finna i judarnas förvisning från Spanien 1492. Han vill alltså genom sin bok även fördjupa förståelsen av Reformationen och lyfta fram aspekter som förbisetts. Han anser vidare att det att vi närmar oss Reformationen genom att fokusera på religiös förvisning och exil, och ”de temata renhet, smitta och rening som därmed rycker i förgrunden gör det möjligt för oss att utforska reformrörelser över kultur- och religionsgränser och som ett globalt fenomen”. Detta fokus är också en av de stora behållningarna med hans bok.

En stor del av boken analyserar inte desto mindre mer specifikt det som försiggick på den europeiska kontinenten under århundraden ifråga. I fokus för kapitel ett står den europeiska tolkningen av Kristi kropp som tredimensionell, som Jesu fysiska kropp, Kristi andliga kropp, och den sociala kroppen (*Corpus Christianum*). Terpstra redogör för hur ideal som renhet inver­kade på människornas och samfundens självbild och på vad man såg som interna alternativt externa hot mot denna kropp i dess olika dimensioner: Islam och turkarna; heretiker, häxor och judar; inomkyrklig splittring och korruption; samt den Guds dom som tog sig uttryck i pest och naturkatastrofer. Vid behandlingen av föreställningen om Kristi kropp som en social kropp lyfter Terpstra fram hur denna föreställning i senmedeltiden aktualise-